

Otočni izazovi: život na periferiji, odlazak ili revitalizacija otočnog mikrosocijalnog ambijenta

---

Babić, Dragutin; Lajić, Ivan; Podgorelec, Sonja

Source / Izvornik: **Sociologija i prostor : časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja, 2004, 42, 255 - 276**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:303:583134>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute for Migration Research - Institutional repository for storing papers and data sets](#)

Otočni izazovi: život na periferiji, odlazak ili revitalizacija otočnog mikrosocijalnog ambijenta

Dragutin Babić
Ivan Lajić
Sonja Podgorelec

Institut za migracija i narodnosti, Zagreb, Hrvatska

SAŽETAK Autori u ovom radu analiziraju život otočana na trima zadarskim otocima, Ižu, Ugljanu i Dugom otoku. Život na tim otocima ima uglavnom obilježja egzistencije ljudi na periferijskim prostorima. Posebno se to odnosi na Iž i Dugi otok, dok je život otočana na Ugljanu dinamičniji i manje opterećen periferijskim sindromom. Teškoće otočnog življenja, problem veza s kopnom, izoliranost, starenje otočne populacije i drugi nepovoljni čimbenici utječu na depopulaciju otoka i odlazak mladog stanovništva u izvanotočne destinacije. U mnogim otočnim sredinama odlazak ima razmjere pravog egzodusa, a posljedice tih procesa naposljetku vode k izumiranju otočnoga mikrosocijalnog sustava. Empirijsko istraživanje na tri zadarska otoka provedeno je u listopadu 2001. godine. Istraživanjem su obuhvaćeni mladi otočani učenici osnovnih i srednjih škola, te stariji otočani u dobi od 60 i više godina. Ukupno je na sva tri otoka anketirano 107 učenika i 151 ispitanik starije dobi. Podaci su obrađeni programom za osobna računala i tamo gdje je to bilo statistički opravdano, statistička značajnost razlika provjerena je χ^2 -testom. U analizi rezultata preglednog istraživanja nezavisne su varijable bile: otok, dob, bračni status, samačko ili višečlano kućanstvo, obrazovanje, zanimanje i djeca na otoku ili u emigraciji. Nalazi istraživanja mladih otočana pokazuju da oni prepoznaju glavne prednosti otočnog života uglavnom kao ekološke, što može u narednom razdoblju biti i generator razvoja na novim temeljima. Naglasak bi pritom mogao biti na postmodernim vrijednostima, kao što je očuvana priroda, mir, tišina, kvaliteta življenja i slično. Najvećim se nedostatkom doživljava upravo odlazak mladih s otoka, što stvara depresivno i mučno sociopsihičko ozračje. Najteži su problemi starijih otočana osamljenost, pokidanost mreža primarnih društvenih odnosa (prije svih obiteljskih) i strah od socijalne izolacije. Stoga se nameće pitanje kako revitalizirati otočne lokalne zajednice i zaustaviti depopulaciju otoka. Uloga države je u tom mogućem/poželjnom procesu nezaobilazna i svakako najznačajnija. Same otočne lokalne zajednice, pa ni županije kojima pripadaju, nemaju dovoljno resursa za obnovu i dinamiziranje otočnog života.

Ključne riječi: otoci, mladi otočani, stariji otočani, periferija, inzularnost, revitalizacija otoka.

Primljeno: 12. ožujka 2004.

Prihvaćeno: 1. listopada 2004.

1. Uvod: ambijentalna obilježja otočnog življenja

Prva asocijacija na pojam *jadranski otok* jest omanji osunčan otok s jednim naseljem, malobrojnim stanovništvom, crkvom u jezgri naselja iza koje je održavano groblje, s kamenom obalom za koju će mještani reći da je dobra jer je izdržala još od vremena Franje Josipa, što znači da je sagrađena u doba vladavine Austro-Ugarske Monarhije, malen trg (*pjacu*) na kojem su se smjestili svi važniji objekti naselja. Tu su poštanski ured, trgovina što je mještani nazivaju zadrugom, jer ju je osnovala lokalna poljoprivredna zadruga, kafić, restoran, kameni ili još češće betonski stol namijenjen za prodaju ribe i povrća, a u novije doba sve više i kao osigurano prodajno mjesto putujućih prodavača različite robe.

Tu raste oskudna vegetacija, najčešće murva ili kostela, u čijem se hladu odmaraju svakodnevno ista lica, kojima su znana sva zbivanja u selu, premda imaju najmanji radijus kretanja. Živjeti na otoku znači živjeti s osjećajem ovisnosti i nesigurnosti. Otok je mikrosocijalni ambijent u kojem čovjek ne može imati sve što mu je nužno za egzistenciju, a uz to relativna izoliranost od kopna (inzularnost) prouzročuje i određen strah od nekih stanja (bolest, nesreća) što mogu biti pogubna za opstanak čovjeka. I to je jedan od razloga migracija otočana. Takve (ne)prilike plode jačom solidarnošću i razvijenom mrežom primarnih društvenih odnosa u otočnim lokalnim zajednicama. Roditi se i živjeti na takvu otoku pretpostavlja usvajanje i potvrđivanje tradicionalnih zakonitosti lokalne zajednice, te svijesti da se živi na otoku mikrokozmosu, prostoru svih sadržaja a osobito ograničenja. Promjene su rijetke i uglavnom nisu radikalne, pa je otočanin koji želi mijenjati svoj život svjestan da to znači napustiti, na prvi pogled idiličan, otok i prilagoditi se zakonima života u novoj sredini. Sudbina je otočana spoznaja da njihov otok nije privlačio dobra u najširem smislu riječi (time i izvanjski kapital), pa se otočanin morao približavati dobrima kao radna snaga, a posredno i kao potrošač, bilo u svojoj zemlji, bilo u iseljeništvu.

Rođenja u malim otočnim zajednicama i u razdoblju visokog nataliteta i demografskog prosperiteta imaju drugu dimenziju nego u izvanotočnim naseljima. Već prije rođenja, dakle za majčine trudnoće, cijela ruralna zajednica zna da ta obitelj očekuje prinovu. Rođenja se povezuju s nekim važnim datumom, ili bližim svećkim titularom, pa će i nakon mnogih desetljeća ostarjeli otočanin začuđujuće točno znati kad je neki njegov sumještatin rođen, te točno nabrajati gotovo sve rođene u prošleme razdoblju. Podsjetnik na godinu rođenja je i godina odlaska u školu, u vojsku, primanja crkvenih sakramenata, itd. I danas na nekim otocima postoji običaj da se »godišta« (rođeni iste godine) sastaju u naseljima iz kojih su mnogi davno napustili otok. U posljednje vrijeme rađanja na otocima imaju još upečatljiviju dimenziju. Njihova malobrojnost na velikom broju hrvatskih otoka u preostalog pučanstva izaziva osobitu radost, jer su svjesni opasnosti biološkog izumiranja.¹ Nažalost, sve češće jadranske otoke dijelimo na one na kojima se

¹ Takvo je stanje od naseljenih otoka bilo od 1981. do 1990. godine na Malim i Velim Srakanama, Sestrunju, Ošljaku, Biševu, Sv. Andriji, Sušcu; u istom razdoblju do petero djece rođeno je na otocima: Veli i Mali Drvenik, Žirju, Glavatu, Premudi, Ravi, Rivnju i Zverincu,

može mjeriti rodnost i na one na kojima rađanje nije moguće jer više nema fertile generacije a stanovništvo je ostarjelo.

2. Živjeti i ostarjeti na otoku

Osnovni se obrazac načina života i uže obiteljske i šire otočne zajednice usvaja u djetinjstvu i ranoj mladosti. Mlade se već u najranijoj mladosti upućuje u uloge namijenjene im u budućem životu, poput proizvođača, nositelja obitelji (u prošlim razdobljima i starješine kućne zadruge), domaćice i majke. Mladi otočani vrlo brzo ulaze u svijet starijih. Dinamiku sazrijevanja diktiraju društvenogospodarski čimbenici, pa se u svijet rada i bračnu zajednicu ulazilo ranije nego u gradskima kontinentalnim sredinama. Nekoć dijete išlo u školu, u pravilu, samo toliko da stekne elementarnu naobrazbu. Ako je na otoku postojala škola, ona je početkom 20. stoljeća bila uglavnom dvogodišnja. S vremenom je postajala višerazrednom, da bi potkraj tog stoljeća, opet zbog depopulacije, postala područnom i pridruženom većem otočnom središtu, a na nekima vrlo malim otocima i ukinuta.² Malokad su mladi otočani u epohi autokonzumne privrede i teškog stjecanja novčanih prihoda poljoprivrednog domaćinstva, mogli nastaviti školovanje. Ako bi se to zbilo, a to se odnosilo isključivo na dječaka, on je uglavnom napuštao otok i postao iseljenik. Nakon Drugoga svjetskog rata, u doba sveopćeg egzodusa s naših otoka, mogućnost lakšeg obrazovanja (stipendije, internati, besplatno školovanje) i cirkulacije, a potom i iseljavanja školskih obveznika pridonijela je povećanoj migraciji s otoka na kopno. Primjerice, odlaskom u vojsku i otkrivanjem izvanotočnog svijeta, stvarala se povoljna prigoda za odlazak s otoka, jer je u migracijskom ponašanju ostvarena prva polazna točka: informacija o migracijskom smjeru i odredištu. Fertilitet se približava fekonditetu, međutim, u vrijeme loše primarne zdravstvene zaštite i prometne povezanosti s većim priobalnim mjestima, i dječji je mortalitet vrlo visok. Često su harale epidemije što nisu bile smrtonosne samo za djecu, već i za ukupno pučanstvo (kolera, dizenterija, španjolska gripa), a nije bila rijetka niti glad.

Početkom 20. stoljeća počinju prvi valovi otočnog prekomorskog iseljavanja. Bila su brojna poticajna žarišta emigracija (Lajić, 1992.: 299) a glavni su uzroci emigracije zaostajanje otočnoga gospodarstva za industrijskim razvojem kopna, pogotovo kapitalističkih prekomorskih zemalja, koje su oskudijevale u radnoj snazi

---

a od pet do deset poroda bilježimo na otocima Olibu, Molatu, Unijama i Iloviku. Prethodni pokazatelji potvrđuju da je na 20 otoka u prosjeku godišnje rođeno manje od jednog djeteta. Podaci za razdoblje 1991. do 2000. godine bitno ne odudaraju od prethodnog desetljeća. Možemo ih označiti još dramatičnijim, jer na osam otoka nije proslavljeno rođenje djeteta, na deset otoka rođeno je do petero djece, a na tri do desetero djece, iz čega proizlazi da se kategorija otoka na kojima nije rođeno ili je rođeno najviše desetero djece u deset godina proširuje na sveukupno 21 otok.

² Na našim otocima 1996. godine bilo je još 84 napuštenih školskih zgrada (Nacionalni program razvitka otoka. – Zagreb: Ministarstvo razvitka i obnove, 1997., str. 67).

uopće, pa tako i nekvalificiranoj što ju je nudilo hrvatsko otočje. Drugu skupinu čine politički razlozi (osobito izbjegavanje sudjelovanja u Prvome svjetskom ratu), te socio-psihološki³ – primjerice, neuspjehom se smatralo ostati, a uspjehom otići s otoka. Nakon Drugoga svjetskog rata nastupaju novi uzroci otočnog iseljavanja. Migracijska se napetost pojavila i zbog dinamična razvitka kopnenog dijela zemlje, ubrzane industrijalizacije i zapošljavanja u neprimarnim sektorima privrede, dok je otočje ostalo izvan tih zbivanja i nastavilo životariti u uvjetima zatečene autarkične privrede, uglavnom u konceptu državnog razvitka zanemarene poljoprivrede i ribarstva. Otočani, pripadnici i velikim dijelom sudionici antifašističkog pokreta, imaju prigodu zaposliti se u vojsci što su mnogi, pa i tako odselili. Bitna je razlika dvaju povijesnih migracijskih razdoblja u tome što je starije prekomorsko iseljavanje bilo spolno selektivno – u njem su sudjelovali muškarci najvitalnije dobi, dok u migracijama nakon Drugoga svjetskog rata ravnopravno sudjeluju žene. Stoga su i demografske posljedice starih migracija imale kvalitativno drukčije značenje nego suvremenija mehanička kretanja.

Prvi valovi masovnog otočnog prekomorskog iseljavanja znatno su utjecali na obiteljsku i lokalnu otočnu zajednicu. Razdvojenost obitelji smanjivala je bračni fertilitet, koji se već zbog sekularnih utjecaja na natalitet smanjivao. Migracije nakon Drugoga svjetskog rata bitno su drukčije utjecale na otočni život. Događale su se u atmosferi deruralizacije i brzog prihvaćanja novog načina života. Tradicionalan otočni život postupno se urušava, a snažna depopulacija crpi velik dio mlade populacije.⁴ Sve do intenziviranja turističke privrede, zbog neperspektivnosti tradicionalnih otočnih gospodarskih djelatnosti, poglavito poljoprivrede, stanovništvo je živjelo u gospodarskom zaostajanju i letargiji. Male otočne sredine napušta potencijalan emigracijski kontingent⁵ u tolikom rasponu da se govori o pravom egzodusu. Demografski su pokazatelji iz popisa u popis stanovništva govorili o sve većem starenju otočana⁶ i ostalim posrednim pokazateljima depopulacije. Malo je otočnih sredina očuvalo skladan odnos dobnih skupina – uglavnom veliki otoci i njihova gradska naselja.

³ Istraživanja Instituta za migracije i narodnosti 2000. (šibenski otoci) i 2002. (zadarski otoci) pokazala su da su u odrednicama migracija otočana sociopsihološki čimbenici naglašeniji nego u drugima emigracijskim sredinama. Međutim, gospodarski prevladavaju. U skupinu socijalnih i socio-psiholoških čimbenika migracija A. Wertheimer-Baletić (1997.: 313) ubraja: privlačnost velikih gradova zbog općih uvjeta života, a osobito zbog širih i boljih mogućnosti školovanja djece, rekreacije, svestranijeg provođenja slobodnog vremena, većeg izbora kulturnih manifestacija i sredine, susjedstva itd.

⁴ M. Friganović (2001.: 47) je iznio podatak da su hrvatski jadranski otoci u razdoblju 1961. do 1991. godine izgubili oko 15 tisuća stanovnika.

⁵ U migracijskom kontingentu sudjeluju dobne skupine koje su u pravilu slabo prostorno pokredljive.

⁶ Prosječna dob otočana, prema rezultatima Popisa stanovništva 2001., bila je oko 42 godine.

Otočno selo odiše starošću, vjekovnim mirom i gospodarskom pasivnošću. Pretpostavljen tipičan jadranski otok ograničen je geografski prostor na kojemu prevladava staro stanovništvo,⁷ osamljeni ljudi kasne životne dobi prepušteni svojim preokupacijama. Ostarjeli otočani najčešće imaju dva izvora prihoda. Jedan je novčani prihod od mirovina što namiruje troškove stanovanja (struja, voda, TV i telefon) i nabavu osnovnih živežnih namirnica. Drugi izvor prihoda jesu proizvodi s okućnice ili polja i vinograda: povrće, vino, maslinovo ulje, voće, jaja, perad itd. Ne smije se zanemariti i značenje ribarstva, ali ne kao privredne djelatnosti, već kao dodatnog izvora prehrane, što tek ponekad donosi i novac od prodaje malih količina ulova. Čini se da vrijeme na otocima teče sporije. Malo se brži ritam osjeća tek vikendima i blagdanima, kada se željno očekuje djecu »iz grada«.⁸ Promjena ritma nastupa početkom ljeta kada otok oživi, a u srpnju i kolovožu, kad se sliju i turisti i potomstvo otok prestaje biti oaza mira i spokoja te postaje mjesto s većim brojem stanovnika od onoga u doba demografske kulminacije. Premda je u vrijeme turističke sezone probudena otočna vitalnost, najstariji stanovnici potkraj sezone, prvih rujanskih dana, odahnu. Ubrzo ponovo broje dane do dolaska najmilijih i nove turističke sezone. Takvi su životni ciklusi otočana u malim naseljima, naseljima ljudi ostarjelih na otoku.

3. Ciljevi, metode istraživanja i sociodemografska obilježja mladih i starijih ispitanika odabranih zadarskih otoka

Prema podacima popisa stanovništva 2001. na zadarskim je otocima živjelo 9.588 stanovnika (tablica 1.). Analizu života otočnih zajednica najčešće se provodi prema kriterijima veličine otoka, položaja spram kopna i drugih otoka te kvalitete povezanosti s kopnom.

Istraživanje je provedeno u listopadu 2001. godine na proporcionalno stratificiranom uzorku stanovnika triju zadarskih otoka Ugljana, Iža i Dugog otoka. Uzorak je stratificiran prema brojnosti te spolnom i dobnom sastavu stanovništva otoka. Podaci su prikupljeni na uzorcima dviju dobnih skupina: uzorkom mladih obuhvaćeno je 107 učenika osnovnih i srednjih škola, a uzorkom starog stanovništva 151 ispitanik u dobi 60 i više godina.

⁷ Udjel stanovnika starijih od 60 godina u ukupnoj otočnoj populaciji 2001. godine bio je 26,8% (Popis stanovništva, kućanstva i stanova 31. ožujka 2001. – Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2002.) (CD-rom).

⁸ Ovdje se najčešće radi o priobalnom središtu kojem otoci pripadaju. Otočani vrlo jasno pod nazivom »grad« misle na Zadar, Biograd, Šibenik, Trogir, Split ili Dubrovnik, pa ga neki pisci pišu i velikim slovom jer se razumijeva kako je riječ o vlastitoj imenici. Pojava da otočani kopneno središte kojem pripadaju nazivaju gradom, a da ga pritom konkretno ne imenuju poznata je u nas već od srednjeg vijeka.

Tablica 1.

Površina, broj stanovnika i gustoća naseljenosti zadarskih otoka 2001.

Otok	Površina u km ²	Broj stanovnika	Stanovnika na km ²
Dugi otok	114,4	1.772	15,5
Ugljan	51,8	6.164	119,0
Olib	26,1	147	5,6
Molat	22,8	207	9,0
Iž	17,6	557	31,6
Silba	15,0	265	17,7
Sestrunj	11,1	48	4,3
Ist	9,7	202	20,8
Premuda	8,6	58	6,7
Zverinac	4,2	48	11,4
Rava	4,1	98	23,9
Rivanj	4,0	22	5,5
UKUPNO	289,4	9.588	33,1

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., DZS RH, Zagreb, 2002. (CD-rom)

Istraživanjem na uzorku mladih otočana htjelo se spoznati njihove migracijske dvojbe,⁹ a cilj je istraživanja starijih otočana spoznati kakvoću njihove integracije u mikrosocijalne mreže (obitelj, susjedstvo, prijateljstvo) i značaj socijalne interakcije u polju primarnih društvenih odnosa za očuvanje otočnih lokalnih zajednica u sljedećem razdoblju.

Riječ je o dijagnostičkom preglednom istraživanju. Podaci su prikupljeni upitnikom (tzv. metoda ankete). Upitnik za starije ispitanike sadržavao je pitanja o današnjem načinu života starih ljudi na otoku, te kako oni procjenjuju glavne probleme otočnog života. Ocjenu života pokušali smo staviti u kontekst ukupnoga života pojedinca.

Podaci prikupljeni od učenika obrađeni su prema trima nezavisnim varijablama: *škola, otočna pripadnost i spol*. Sociodemografska obilježja mladih i starih ispitanika razvidna su u tablici 2. Značajnija razlika u broju ispitanika s pojedinog otoka posljedica je nacrtu uzorka jer je udjel ispitanika pojedinih obilježja približno razmjerni udjelu učenika jednakih obilježja u populaciji mladih na obuhvaćenim otocima. Zato je najviše ispitanika s Ugljana a najmanje s Iža.

⁹ O gornjoj dobnoj granici mladeži, Vlasta Ilišin (1999.: 21) navodi: »U adolescente se poglavito ubrajaju mladi od 13., 14. ili 15. do 18. ili 21. godine života. Gornja granica dobi za mladež određuje se, međutim, na 25, 27, 30, pa i 35 godina (u: Dilić, 1977).«

Tablica 2.

Sociodemografska obilježja ispitanika obuhvaćenih istraživanjem

Sociodemografsko obilježje	Uzorak učenika		Uzorak starih stanovnika	
	ispitanici	postotak	ispitanici	postotak
<i>Otočna pripadnost</i>				
Dugi otok	32	29,91	43	28,48
Ugljan	55	51,40	82	54,30
Iž	20	18,69	26	17,22
<i>Spol</i>				
Ženski	47	43,93	86	58,28
Muški	60	56,07	65	41,72
<i>Škola koju polazi</i>				
Osnovna škola	46	42,99	-	-
Srednja škola	61	57,01	-	-
Ukupno	107	100,00	151	100,00

151 stariji ispitanik činio je 5%-tni uzorak stanovnika u dobi 60 i više godina¹⁰ zadržavajući otocja u vrijeme prikupljanja podataka.¹¹ Spolna struktura ispitanika reprezentira udjele muškaraca i žena u istoj dobnoj skupini otočana. Prema uobičajenoj razdiobi starih ljudi, ispitano je 99 mladih starih (od 60-74 godine) i 52 starih starih (75 godina i više) otočana¹² i tako analizirani rezultati. Naposljetku, 137 (90,7%) starih ispitanika rođeno je na otoku na kojem je istraživanje provedeno. Ostali su doselili u doba rane zrelosti (18 do 30 godina), najčešće zbog braka s otočaninom/otočankom ili, nešto rjeđe, posla. Podaci su obrađeni neparametrijskim statističkim metodama, i gdje je opravdano, statistička je značajnost razlika provjerena χ^2 -testom. Nezavisne varijable bile su: *otok, dob, bračni status, samoačako ili višečlano domaćinstvo, obrazovanje, (prijaznje) zanimanje, djeca na otoku ili u migraciji*.

¹⁰ Dobnom skupinom starih obuhvatili smo stanovnike stare 60 i više godina, zbog toga što i demografi pri izračunu starosti neke populacije drže prikladnim Sauvyjev model koji stavlja u odnos starosne skupine 0-19 godina, 20-59 godina i stanovništvo staro 60 i više godina. Osim izračuna demografske starosti populacije, s obzirom na obrazovnu strukturu, smatrali smo da većina otočana sa 60 godina ima sve uvjete za mirovinu i načinom života pripada skupini starih.

¹¹ Na Dugom otoku ispitivanje je provedeno u pet naselja: Sali (23 ispitanika), Zaglav (3 ispitanika), Žman (3 ispitanika), Brbinj (3 ispitanika) i Božava (11 ispitanika). Na Ižu su podaci prikupljeni u dva naselja: u Velom Ižu 17, a u Malom Ižu 9 ispitanika, dok su na Ugljanu anketirana 82 respondenta u naseljima: Preko (23 ispitanika), Kukljica (11), Kali (20), Ugljan (14), Lukoran (10) i Muline (4 ispitanika).

¹² Na skupinu mladih starih otočana koji su još dobrog zdravlja i, uglavnom, samostalni i aktivni, trebalo bi se računati u izradi programa oživljavanja otoka.

4. Rezultati empirijskog istraživanja: percepcija otočnog života – između problematične sadašnjosti i (ne)postojeće budućnosti

Zbilju većine hrvatskih otoka čine nepovoljna demografska kretanja (nizak natalitet, pojačano starenje stanovništva, iseljavanje, depopulacija), nedovoljna prometna povezanost s kopnom i gospodarska stagnacija. Tradicionalne su gospodarske djelatnosti (poput ribarstva, vinogradarstva, maslinarstva, stočarstva) u krizi. Razlozi su višestruki, a ističu se: manjak radne snage na otocima i nepovoljan status hrvatske poljoprivrede u duljem razdoblju. Otoci su periferni prostori Hrvatske. Njihovo je oživljavanje važan zadatak. Što to razumijeva? »Oživljavanje periferija jest nacionalni interes, s jedne strane, i interes barem dijela lokalnog živilja, s druge. Ova dva interesa moraju se prikladno susresti, a susreti interesa nužno i sustavno tjeraju naprijed ... Sustavno oživljavanje nekog teritorija afirmacijom privatnih interesa nema šanse za osobit uspjeh. Presudno je da noseći akter revitalizacije bude i država i lokalni socijalni upravljač i odgovorni poduzetnik« (Lay, 1998.: 32).

Revitalizacija otoka najvažniji je politički projekt otočnih lokalnih zajednica. Rekonstrukcija nije moguća bez državne strategije i aktiviranja otočnih potencijala (Petak, 2001.: 6). Koji su otočni resursi mogući čimbenici oživljavanja otočnog života? Najveća je prednost otoka očuvana priroda i čisto more. Ekološki resursi postaju i razvojnima u recentnim socioekonomskim kretanjima. Civilizacija visokorazvijenih zemalja u doba postmoderne prihvaća i nove kulturne sadržaje u kojima sve važnijim postaju postmaterijalističke vrijednosti. Jedna je i ekološka etika.¹³

4.1. Mladi otočani

4.1.1. Prednosti otočnog života

Imaju li lokalne otočne zajednice budućnost i kako sami otočani zamišljaju život na otoku u neposrednoj budućnosti? Imaju li otoci, osim ekoloških, još nekih prednosti?

Čimbenici koji mogu zadržati mlade otočane, a u perspektivi privući i novo stanovništvo na otok, dvovrsni su: prirodni i društveni. U prirodne resurse ubraja se čist zrak, ugodnu klimu, očuvano more, mir i tišinu otoka. Socijalni resursi su oblici individualnih dobara, poput susjedstva, prijateljstva (Katunarić, 1992.) i cijene

¹³ Ekološka je etika »posljedica pogoršanja globalnih i objektivnih stanja okoliša s jedne, a s druge strane kao potreba nove moralne refleksije toga stanja. Moderni čovjek se iznova pita o svom djelovanju pa tako i o novom tipu odgovornosti za sadašnje i buduće posljedice u okolišu. To je proširenje čovjekove odgovornosti za čitavu prirodu i za budućnost« (Cifrić, 1998.: 80).

la mreža poznanstava što ljudima olakšava život i važan je konstituens lokalnih zajednica. Glavna je prednost otočnog života, kako misli gotovo polovica ispitanih učenika *mir i ljepota otoka* (tablica 3.). Prepoznat je veoma važan resurs, što bi mogao postati presudnim za budućnost otoka i otočana. U civilizaciji opterećenoj bukom, ispušnim plinovima i različitim oblicima otpada, otočni ambijent ima veliku privlačnu snagu: život u prirodi i s prirodom jedna je od najrasprostranjenijih postmaterijalističkih vrijednosti.¹⁴ Podrazvijenost otočnoga gospodarstva, bez većih industrijskih pogona i pretežito ruralan pejzaž postaju moguć pokretač otočnog razvoja i čimbenik zadržavanja, pa i privlačenja stanovništva. Periferijski bi položaj većine hrvatskih otoka mogao uskoro postati i njihovom usporednom prednošću spram urbano-industrijskih destinacija, i to ako će razvojni iskorak na otoku obuhvatiti optimalno korištenje otočnih resursa i zadržavanje mira i ljepote otoka. U slučaju uspješne koegzistencije razvoja i prirodne harmonije, turizam će vjerojatno postati najpropulzivnijom gospodarskom djelatnošću, čimbenik razvoja i smanjenja negativnih demografskih kretanja na otocima. Odmor u prirodi, uživanje u moru i suncu, uz bogatiju turističku ponudu i poboljšanje kvalitete usluga mogu od otoka učiniti vrlo privlačne i zanimljive odrednice za odmor i za stalan boravak.

Tablica 3.

Glavna prednost otočnog života za učenike osnovne i srednje škole (u proporcijama)

Škola koju polaze	Koja je za tebe glavna prednost života na otoku?										Ukupno	
	mir i ljepota otoka		ljudi se poznaju		more je bogatstvo		tu su mi prijatelji		nešto drugo			
	f	p	f	p	f	p	f	p	f	p	f	p
Osnovna	17	0,370	7	0,152	6	0,130	15	0,326	1	0,022	46	1,000
Srednja	31	0,508	10	0,164	6	0,098	14	0,230	-	-	61	1,000
Ukupno	48	0,449	17	0,159	12	0,112	29	0,271	1	0,090	107	1,000

Značajnost = 0,461 p > 0,05

Samo je desetina učenika, međutim, drugu ponudenu prirodnu pogodnost otoka *more je bogatstvo* prepoznala gospodarskim i još više civilizacijskim resursom. More je važan resurs stanovnika otoka ali i njihova prepreka, simbol spajanja ali i razdvajanja od drugih (odredišta, ljudi i sl.). Doživljaj mora u otočana sadrži i njegove bolje strane i one koje ga čine ponekad teškim, pa i opasnim po život. Tak-

¹⁴ M. Castells drži kako nastaje novi identitet vrste i dodaje: »Stoga zaštita okoliša u određenoj mjeri dokida protivnost između kulture stvarne virtualnosti, koja se nalazi u pozadini globalnih struja bogatstva i moći, i izraza fundamentalističkih kulturnih ili vjerskih identiteta. To je jedini globalni identitet koji se predlaže u ime svih ljudskih bića, bez obzira na njihove specifične društvene, povijesne ili spolne navezanosti ili njihovu vjeru« (Castells, 2002.: 133).

vim odgovorima pridonosi i činjenica što u hrvatskom gospodarstvu i strategijskim ciljevima politike more nije dovoljno prepoznano i iskorišteno za brži i raznovrsniji razvoj svih hrvatskih krajeva.

Od socijalnih resursa, malo više od četvrtine ispitanika potvrdilo je važnost *prijateljstva* kao prednosti života na otoku. Iako u zrelijim godinama prijateljstvo ima veliku važnost u životu ljudi, ono ipak nije presudno pri donošenju izrazito važnih egzistencijalnih odluka. Prijatelji i na otoku mogu pomoći (savjetom, praktičnim aktivnostima i sl.) ispitanicima, ali ih samo prijateljstvo s nekim osobama najvjerojatnije neće zadržati na otoku. Slično je i s *poznanstvom* koje u navedenim okolnostima ima još manju privlačnu snagu i važnost za aktere možebitnih migracijskih kretanja (samo za osminu mladih).

Pitanje ostati ili otići vrlo je važno za većinu i gotovo sve mlade otočane. Pobude i pretpostavke te prepreke s kojima se sučeljavaju, nisu jednake u osoba različitih sociodemografskih obilježja. Prednosti što mogu biti prihvatljive i zanimljive jednoj podskupini otočana, u neke druge skupine mogu imati i suprotan učinak, sve do poticaja na iseljenje.

Tablica 4.

Glavna prednost otočnog života za mlade otočane prema spolu (u proporcijama)

	Koja je za tebe glavna prednost života na otoku?										Ukupno	
	mir i ljepota otoka		ljudi se poznaju		more je bogatstvo		tu su mi prijatelji		nešto drugo			
	f	p	f	p	f	p	f	p	f	p	f	p
Učenice	18	0,383	7	0,149	8	0,170	13	0,277	1	0,021	47	1,000
Učenici	30	0,500	10	0,167	4	0,067	16	0,267	-	-	60	1,000
Ukupno	48	0,449	17	0,159	12	0,112	29	0,271	1	0,090	107	1,000

Značajnost = 0,324 $p > 0,05$

Stoga nas je zanimalo što su prednosti života na otoku za ispitanike s obzirom na spol. Je li jedan spol više povezan s prirodnim, a drugi s društvenim resursima otoka? Iako se statistički značajno ne razlikuju, ipak polovica učenika i nepune dvije petine učenica biraju *mir i ljepotu otoka* (tablica 4.).

Ispitanici se ne razlikuju u prosudbi važnosti mreže *primarnih socijalnih odnosa*. Poznanstvo s drugim ljudima, a još više prijateljstvo mogu biti važne pozitivne referencije za neki zemljopisni i socijalni ambijent, što je prepoznao podjednak dio mladih obaju spolova. U visokorazvijenim industrijskim i urbanim društvima aktualna je obnova zajednice i traganje za oazom u sve napetijemu i stresnijem sociopsihološkom okruženju. Lokalne zajednice, sa svojim sastavnicama, poput srodstva, susjedstva, prijateljstva, kumstva i sl. dobivaju na važnosti. Problem raspada ali i obnove zajednice dominira društvenim životom industrijskih i postindustrijskih društava, što je u određenom obimu primjetno i u odgovorima ispitanika.

4.1.2. Nedostaci otočnog života

Nedostaci u nekom prostoru, kako ih doživljavaju žitelji, svakako »tjeraju« stanovnike na razmišljanje, a kadšto i na odlazak. Koje otočne nedostatke zamjećuju ispitanici s triju zadarskih otoka i ima li razlike u odgovorima učenika i učenica pokazuje tablica 5.

Tablica 5.

Najveći nedostatak života na otoku za mlade otočane različitog spola (u proporcijama)

Spol	Što je, po tvom mišljenju, najveći nedostatak života na otoku?												Ukupno	
	odvojenost od kopna		loša prometna povezanost		odlazak mladih		loša trgovačka ponuda		slab kulturno-zabavni život		skupoća na otocima			
	f	p	f	p	f	p	f	p	f	p	f	p	f	p
Ženski	7	0,149	3	0,064	17	0,362	-	-	14	0,298	6	0,128	47	1,000
Muški	10	0,167	5	0,083	14	0,233	6	0,100	6	0,100	19	0,317	60	1,000
Ukupno	17	0,159	8	0,075	31	0,290	6	0,056	20	0,187	25	0,234	107	1,000

Značajnost = 0,007 p < 0,05

Potisni čimbenici koji utječu na odlazak s otoka brojni su i djeluju u duljem razdoblju. Uglavnom su to teškoće i nedostaci života na otocima. Učenici i učenice statistički se značajno razlikuju u tome kako doživljavaju problematične ili nepostojeće oblike otočne egzistencije. Najviše (tri desetine) ih najvećim nedostatkom drži *odlazak mladih s otoka*. Taj ključan problem generira niz drugih. Odlazak mladih je učenicima s otoka neposredan problem (sužen krug osoba za komunikaciju, prijateljstvo, partnerske veze), a otoku dugotrajan (dovodi u pitanje opstanak otoka kao ljudskog obitavališta!). U mladoj životnoj dobi, skupine vršnjaka snažno utječu na svoje članove, pa se u slučaju otoka može govoriti o nekim učincima lančane migracije. Sestre, braća, prijatelji i susjedi svojim odlaskom mogu poticati iseljavanje mladih, a praktično (osobito u inozemstvu) dijelom i osigurati njihov prijam u izvanotočnim destinacijama. *Odlazak mladih* ističe više djevojaka. Slično je i s *kulturno-zabavnim životom* na otocima, što nedostatkom drže tri desetine djevojaka.¹⁵ Proizlazi kako djevojke teže uspostavljaju zadovoljavajuću društvenu interakciju na vlastitom otoku. Dok mladiće u potrazi za zaba-

¹⁵ U istraživanju provedenom 1999. godine u svima hrvatskim županijama i Gradu Zagrebu, skupina istraživača Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu, analizirala je hierarhiju interesa mladih u slobodnom vremenu i usporedila nalaze iz 1986. i 1999. Na vrhu aktivnosti u dokolici su *druženje s prijateljima, gledanje TV, slušanje radija i izlazak u kafiće*. Mladi otočani imaju problema (naročito na Ižu i Dugom otoku) s nalaženjem društva i izlaskom u kafiće. Odlasci u disco-klubove i kino također nisu dostupni mladima na ovim otocima, što njihove aktivnosti u slobodnu vremenu znatno ograničuje (Ilišin, 2002.: 283).

vom može zadovoljiti i obična gostionica, konoba i sl., djevojke (i zbog tradicionalnih predrasuda) znatno manje posjećuju takve lokacije. I jednima i drugima pogodovali bi objekti koji nude kvalitetnije i bogatije kulturne sadržaje, a na ovim ih otocima uglavnom nema. Otok je već prema zemljopisnom položaju vrlo osebujno mjesto. *Odvojenost od kopna* primjećuju podjednako ispitanici obaju spolova. *Lošu prometnu povezanost* glavnim nedostatkom drži razmjerno malo ispitanika, ali *skupoću* (posljedicu prometnih veza i odvojenosti od kopna) ističe gotovo četvrtina mladih. Po nekim procjenama otok je do 30% skuplji od kopna, što ispitanici osjećaju i na vlastitom (i obiteljskom) standardu.

Različito otocnih geoprometnih, infrastrukturnih i mikrosocijalnih obilježja utječe na doživljaj problema otoka. Kako nedostatke vlastitih otoka vide njihovi stanovnici?

Tablica 6.

Otočna pripadnost mladih i najveći nedostatak života na otoku (u proporcijama)

Otočna pripadnost	Što je, po tvom mišljenju, najveći nedostatak života na otoku?												Ukupno	
	odvojenost od kopna		loša prometna povezanost		odlazak mladih		loša trgovačka ponuda		slab kultu-mo-zabavni život		skupoća na otocima			
	f	p	f	p	f	p	f	p	f	p	f	p	f	p
Dugi otok	3	0,093	1	0,031	8	0,250	1	0,031	3	0,094	16	0,500	32	1,000
Ugljan	8	0,145	3	0,055	16	0,291	4	0,073	15	0,273	9	0,164	55	1,000
Iž	6	0,300	4	0,200	7	0,350	1	0,050	2	0,100	-	-	20	1,000
Ukupno	17	0,159	8	0,075	31	0,290	6	0,056	20	0,187	25	0,234	107	1,000

Značajnost = 0,001 $p < 0,05$

Otok Ugljan je po mnogočemu bolja destinacija od druga dva otoka. Tu je i više stanovnika, pa i mladih, što ga čini življim i privlačnijim mladima. On je i bolje prometno povezan s kopnom (bliži je kopnu) te urbaniziraniji (škole, trgovine, kafići, pošta i sl.). Utvrdili smo, uistinu, da učenici s Ugljana različito doživljavaju hendikepe svoga otoka nego mladi s Iža i Dugog otoka. Razlika je statistički značajna, a rezultati ponekad iznenadujuć, pa i suprotni očekivanjima. Tako, na primjer, *odvojenost od kopna* ističe najviše mladih Ižana, ali ju je glavnim nedostatkom svoga otoka navelo više učenika s otoka Ugljana nego s Dugog otoka. Ili su mladim Dugootočanima, iako su najudaljeniji od kopna, važnije druge teškoće, ili na mlade s Ugljana djeluje blizina kopna. Drugi problem, što ga navodi upravo najviše mladih s Dugog otoka, jest *skupoća* življenja. Iako bi se na otocima moglo očekivati (zbog odvojenosti od kopna, udaljenosti velikih trgovačkih središta i problema prijevoza) slabiju trgovačku ponudu, mladi je ne ističu kao odveć važan problem. Otoci su izgleda uglavnom dobro opskrbljeni, ali su više cijene nego na kopnu, što je problem i za otočane i za razvoj turizma.

Osobito iznenađuju razlike mladih s triju zadarskih otoka u vrednovanju kulturno-zabavnog života. Naizgled je vrlo neobično što slab *kulturno-zabavni život* (otočnim i vlastitim!) problemom navodi najviše mladih na otoku koji ima najbolju ponudu i najbliži je gradu Zadru, a najmanje učenika na Dugom otoku. Kako to objasniti? Vjerojatno je bogatiji i sadržajniiji kulturno-zabavni život na otoku Ugljanu pridonio razvoju aspiracijama mladih, jer razvijeniji kulturno-zabavni život stvara i veće zahtjeve. Nasuprot tome, skromnija ponuda donekle pasivizira i potrošače koji se zadovoljavaju i manjom kvalitetom, pa i bilo kakvim kulturnim i zabavnim sadržajima. *Loša prometna povezanost* najviše zabrinjava mlade Ižane, dok ispitanici na drugim dvama otocima uglavnom nisu u značajnijem udjelu istaknuli ovaj problem. Postoji ipak nedostatak kojeg jednako doživljavaju ispitanici na sva tri otoka, a to je *odlazak mladih* s otoka. To je samorazumljivo, jer je odlazak (naročito mladog) stanovništva i depopulacija većine hrvatskih otoka izuzetno važan problem svih otočana. Većinu ostalih problema na otocima uzrokuje upravo ljudski čimbenik, pa bi zaustavljanje iseljavanja, osobito mladih, moglo označiti prekretnicu u nepovoljnima demografskim, a potom i razvojnim trendovima otočnog mikrosocijalnog okruženja.

4.2. Stari ljudi na otocima

Starost mnogi istraživači smatraju najvažnijom etapom života. Život pojedinca u starosti treba motriti iz kuta njegova ukupnoga životnog razvoja. Ono što je zajedničko istraživanjima bilo kojeg aspekta starenja ili načina života i prilagodbe ljudi u starosti provedenima posljednjih petnaestak godina¹⁶ pristup je starim ljudima kao heterogenoj skupini. Dob ne izjednačuje ljude. Naprotiv, razlike među pojedincima postaju sve veće što oni dulje žive. Tako velike razlike tumači se kombinacijom društvenih čimbenika, poput ekonomskih uvjeta (određen socioekonomski položaj određuje i materijalno stanje), spol, etnička pripadnost i samo starenje (Phillipson, 1998.). Uz očuvano zdravlje i materijalno stanje stare osobe, važne elemente razlike čine stupanj njezine aktivnosti, vrste interesa, prostor u kojem živi (vrsta prirodnog okoliša¹⁷ ili stambenog smještaja) i drugi.

4.2.1. Socijalna integracija i međugeneracijski odnosi

Pod socijalnom integracijom starijih razumijevamo sudjelovanje u socijalnoj interakciji te prihvaćanje uloga i odnosa, kao i privrženost kolektivnim vrijednostima i normama društva u kojem žive. Društvena je integracija oprečna socijalnom

¹⁶ Vrlo je zanimljivo veliko istraživanje što ga je tijekom 1993. proveo *EU Observatory on Aging and Older People* na velikom uzorku građana u 15 zemalja Europske unije, čiji su rezultati objavljeni u knjizi Walkera i Maltbyja (1997.), u kojoj se pokušao ocrtati profil starog Europljanina.

¹⁷ Otoci kao specifičan prirodni okoliš jamačno utječu na starenje i način života starih ljudi.

isključivanju. Štoviše, ona je aktivan koncept. Dakle, kako bi se starije ljude društveno integriralo, društvo se mora ponašati sukladno participativnom ili aktivnom konceptu starosti (stare dobi), a ne raširenijem konceptu ovisnosti u starosti. Takav pristup je u socijalnoj gerontologiji imenovan aktivnim ili produktivnim starenjem, odnosno sudjelovanjem osoba u zadaćama svagdašnjega života i u kasnijoj životnoj dobi (Walker and Maltby, 1997.: 34). Naime, aktivnost ili participacija u starosti je i tjelesno i mentalno zdrava. Naravno, važan je uvjet participacije u bilo kojoj aktivnosti zdravlje. Stoga je, zauzimajući se za aktivnije uključivanje starih odočana u svakodnevni život i korištenje znanja i potencijala kojima raspolažu, bitno skrbiti o njihovim objektivnim mogućnostima, tj. zdravstvenom stanju i funkcionalnoj sposobnosti – uvjetima ispunjenja njihove želje za uključivanje u proces revitalizacije otočnog života.

Politika i praksa trebaju dati ostvarive ideje o svakodnevnoj participaciji starih ljudi, ovisno o tome žele li ohrabriti njihovo puno sudjelovanje u ekonomskom, društvenom, političkom i kulturnom životu lokalnih zajednica ili ih potisnuti sa svih glavnih tokova društva. Ograničavanje na privatne obiteljske odnose i umjetne zajednice starijih ljudi te posebno tretiranje u određenim aspektima svakodnevnog života (besplatna vožnja i sl.) stavlja ih u poziciju građana drugoga reda. U hrvatskim uvjetima niskih prosječnih mirovina, snižavanje cijena ulaznica za izvjesne kulturne i zabavne događaje ili besplatan javni prijevoz za starije osobe pomažu njihovu integraciju, iako ih dio to doživljava inferiornim oblikom integracije.

Mogućnost i potreba uključenja starijih ljudi treba biti u središtu istraživanja, kako bi tvorci politika mogli upoznati osjećaje, potrebe i iskustva starijih. Istraživanje provedeno u dvanaest europskih zemalja¹⁸ potvrdilo je hipotezu da većina starijih građana u odlučivanju je li bolje povećanje mirovine ili dobivanje raznih povlastica, odabire rast mirovina (49% naspram 35%), a svaki deseti ispitanik želio bi i porast mirovine i povlastice u cijenama. Temeljni su nalazi ekspertnih izvještaja u raznim zemljama različiti i imaju raspon između stalne bliske integracije većine starijih državljana u primarne odnose unutar obitelji i s prijateljima do njihove isključenosti od nekih ključnih ekonomskih institucija, napose tržišta rada. Ovaj nalaz u potpunosti vrijedi za starije stanovništvo hrvatskih otoka. Obitelj i poglavito skrb o roditeljima razlog je što trećina (32,5%) ispitanika/ispitanica u mladosti nisu odlučili napustiti otok. Produljenje prosječna trajanja života i sve manji broj članova obitelji zbljska su opasnost da će sve veći broj starih živjeti osamljeno, uz rijetke ili nikakve kontakte s obitelji i time biti izloženi socijalnoj izolaciji. Takva opasnost posebice prijete starijim ženama koje žive dulje, nakon gubitka bračnog partnera manje ih stupa u nove bračne zajednice, a i prihodi od kojih žive (više ih prima obiteljsku mirovinu koja je otprilike za trećinu niža od starosne) vrlo su skromni i ne omogućuju im korištenje raznih usluga i zadovoljavanje mnogih potreba i interesa.

¹⁸ Samo se veći dio ispitanika u Španjolskoj odlučio za povlaštene cijene pojedinih usluga.

S produljenjem života povećava se trajanje i intenzitet odnosa odrasle djece i ostarjelih roditelja. Na hrvatskim otocima velik je broj starih ljudi čija su djeca otišla s otoka. U takvim se okolnostima javlja potreba za pomoći određenih organiziranih služba, kakvih uglavnom nema. Problem se posebice produbljuje zna li se da je obitelj u Hrvatskoj izložena znatnu ekonomskom pritisku, primjerice nezaposlenosti svojih članova, što nužno ograničuje mogućnost obitelji da plaća njegu starijim članovima, a često od prihoda roditelja žive i odrasla nezaposlena djeca. Takvo stanje dosta često zamjećujemo na našim otocima. Usprkos prilično visokim razinama kontakata starih i njihovih obitelji, osjećaj osamljenosti ima znatan dio starih osoba. Osamljenost se mjeri frekvencijom društvenih dodira, ali i subjektivnim doživljajem. Razloge česta subjektivnog doživljaja osamljenosti u starijih, neovisno o učestalosti kontakata, može se pripisati želji za češćim kontaktima čije je izvorište, nerijetko, sukob tradicionalnog i modernog načina života, odnosno idealizirana slika obitelji njihove mladosti. Upravo tu idealiziranu sliku velikih obitelji u kojima su mladi brinuli o svojim starim imaju mnogi ostarjeli ljudi na zadarskim otocima. Tako se ispitanik u dobi 82 godine iz Mulina na Ugljanu ljuti: »Nekoć su se u obitelji brinuli za starije, a danas, sramota, za tebe bi se trebao brinuti stranac u nekom domu.« Ili šezdesetsedmogodišnji Saljanin: »Na otoku su me zadržali otac i majka, vezanost za obitelj koja je negda na otoku bila jaka, a danas se izgubila!« Istraživanja su potvrdila kako je samoća manje opterećenje, ako je vlastiti izbor starijih i ako je podržana društvenim odnosima i izvan obitelji, odnosno vezama s prijateljima i susjedima. Mnogi stariji aktivni su u brizi o sebi samima, pa tako i teže bolesni i slabije pokretni otočani nastoje živjeti samostalno ili uz pomoć najbližih susjeda. Ljudi grčevito nastoje dostojanstveno samostalno živjeti do u duboku starost.¹⁹

4.2.2. Obiteljski život i osamljenost

Obitelj je socijalni sustav čija se struktura mijenja rastom, razvojem i odlaskom pojedinih članova, promjenama u okolini i zahtjevima kulture (Perlmutter and Hall, 1992.: 350). Sustav se uspostavlja brakom partnera i traje dok se veza ne prekine razvodom ili smrću. U obitelji svaki član ima mnoštvo uloga određenih s dobi, spolom i međusobnim odnosima. S obzirom da je obitelj sustav, promjena u jednome dijelu mijenja ostale dijelove. Jedna od konstanta otočnog života što znatno utječe na promjenu sustava jest migracija, odlazak s otoka mladih i povratak dijela migranata u staračkoj dobi. Utvrdili smo da dvije trećine naših ispitanika (98) ima djecu koja žive izvan otoka. Djeca su stalno iseljavala, počevši, u najstarijih, od pedesetih, a iseljavanje se nije zaustavilo do 1998. godine. Najveći broj ih je u vrijeme ispitivanja živio u Zadru (104), zatim u inozemstvu (42), a na trećemu mjestu je Zagreb (21). Potreba za obiteljskom podrškom osobito je naglašena u najranijemu i najkasnijem razdoblju života.

¹⁹ Provodeći anketiranje po kućama ispitanika zatekli smo staricu u dobi 84 godine koja ne vidi i hoda s dvjema štakama, ali sama pere pod u kuhinji.

Trend u svim zemljama Europske unije,²⁰ kojoj želi pripadati i Hrvatska, sve je veći broj starijih ljudi koji žive sami. Među samcima znatno je više žena. Postoji razlika u broju i običajima odvojena stanovanja djece koja zasnivaju vlastite obitelji i starih roditelja s obzirom na položaj zemalja od sjevera prema jugu. Manje starijih ljudi žive sami u državama na jugu, primjerice u Grčkoj, gdje je uobičajeno da veći broj samačkih kućanstava živi u ruralnim područjima. Prema podacima europskih istraživanja (Walker and Maltby, 1997.) devedesetih je godina u Grčkoj 4,7% ljudi starijih od 65 godina živjelo samo dok je u Portugalu već 1981. bilo 17% starih samaca.²¹ U Francuskoj devedesetih godina 16% starih muškaraca i 40% starih žena žive sami i ti se odnosi povećavaju s dobi, pa među starima 75 i više godina više od 20% muškaraca te više od 45% žena žive sami.

Na tri zadarska otoka podjednak broj ispitanika, više od četvrtine (41 ili 27,2%) živi u samačkom kućanstvu. Nije ustanovljena statistički značajna razlika između broja starijih starih otočana i mladih starijih koji žive sami. Ali, kao u svijetu, znatno je veći broj ženskih staračkih samačkih kućanstava ($p = 0,005$). Dvočlanih kućanstava u uzorku bilo je 77 (51,0%). Dvočlana kućanstva čine pretežito bračni partneri (63 ispitanika) i relativno često dvije sestre (8 ispitanica). Samo petina ispitanika (20,5%) živi u zajedničkom kućanstvu s djecom ili s djecom i unucima.

4.2.3. Strah od socijalne izolacije

Premda je strah starih ljudi samaca od socijalne izolacije opravdan, živjeti sam ne znači nužno osjećati se osamljen ili biti socijalno izoliran. Istraživanja potvrđuju kako je osamljenost – tipično individualna pojava – povezana s obilježjima društvenih mreža, ali i s kulturnom razinom pojedinog društva. Istovrsne mreže imaju vrlo različita osobna značenja ovisno o kulturnom kontekstu.²² Okruženost otoka morem određuje način života ljudi, njihova zanimanja, razmišljanja i kulturu. Odvojenost od kopna određuje i pojam izoliranosti. Izoliranost je često izvor ovisnosti i nesigurnosti ljudi. Ovisnost proizlazi iz činjenice da je otok ograničen prostor koji primorava na skromnost, racionalno trošenje prirodnih dobara, ali i onih što ih otočanin radom uzima od prirode. U takvu ograničenu prostoru, stanovnici su nužno usmjereni jedni na druge. »Strah od neizvjesnosti i težnja k međusobnoj ispomoći čine da je socijalni život na otocima ispunjen solidarnošću

²⁰ Prema podacima sekundarne analize što ju je proveo *EU Observatory on Aging and Older People* i specijalnog istraživanja Eurobarometera u povodu Europske godine starih ljudi i solidarnosti među generacijama, 1993.

²¹ Premda zemlje imaju mnogo zajedničkih obilježja, primjerice sličan stupanj i brzinu razvoja te vrlo brojnu emigraciju mladih u razvijenije zemlje zapadne Europe, veća je razlika u broju starijih koji žive sami.

²² Jylhä i Jokela (1990., u: Binstock; George, 2001.: 9) ustanovili su kako se stari ljudi koji žive sami u kulturama »krda«, primjerice u Grčkoj, osjećaju osamljenijim nego stari Finci, koji žive u kulturi koja je definirana kao »samotnička«.

i krajnjom racionalnošću« (Šimunović, 1994.: 240). Na pitanje: 'Što je glavna prednost života na otocima?', udovica bez djece, 65 godina, iz Preka odgovara: »Prisnost ljudi, bliskost, više se družimo. Zato stariji na otoku žive bolje. Prisutna je solidarnost i svatko je svakome spreman pomoći. Ima napuštenih staraca, ali uvijek neko priskoči u pomoć«. Osim izoliranosti otoka od kopna, stanovnici su izolirani i unutar otočnog prostora, zbog uglavnom loše prometne povezanosti otočkih naselja. Tu vrstu izoliranosti napose osjećaju stariji ljudi jer malokoji posjeduje osobni automobil.

Treća je razina izoliranosti staračkih i samačkih kućanstava ona u vlastitu domu. Usporedba nalaza Josipa Defilipisa (1994.: 339) s rezultatima istraživanja na zadarskim otocima pokazuje da u desetak godina udjel samačkih kućanstava na dalmatinskim otocima raste (s 25,2% na 27,2%). Među samcima na otocima znatno je veći broj žena, zbog prosječno duljeg života žena, njihova (ne)sudjelovanja u ratovima i patrijarhalnog odgoja što žensku djecu snažnije vezuje uz dom i otok, pa se nešto manji dio današnjih starih naraštaja žena odlučivao za migraciju. Svaka generacija voli neovisnost i prostor vlastita doma. Trend odvojenog stanovanja mladih i starijih osoba ima, također, određene društvene implikacije. Uz razlike u opsegu potreba za zdravstvenim i socijalnim uslugama, posebice njegom u kući, ustanovljena je i povezanost samačkog života i siromaštva. Takva stambena segregacija često izaziva strah starih roditelja da će ih zapustiti članovi obitelji.

Istraživanja, u Hrvatskoj i u svijetu, pokazuju kako su kontakti roditelja i odrasle djece uglavnom česti i relativno bliski. Medugeneracijska podrška iskazuje se uzajamnim djelovanjem, ljubavlju ili pomaganjem novcem i uslugama. Stari ljudi zadržavaju vrlo bliske veze s članovima obitelji i obrnuto – taj se odnos opisuje sintagmom intimnost na daljinu (Rosenmayer and Kockeis, 1963. u: Walker and Maltby, 1997.). Na brojnost kontakata ne utječe žive li starije generacije u selu ili u gradu, ali utječu spol,²³ bračni status²⁴ i geografska udaljenost. Starci na zadarskim otocima s djecom najčešće razgovaraju telefonom, i to gotovo svi jer većina ima vlastiti telefon. Pisma više ne piše nitko. Na pitanje: 'Na koga računate da će vam najviše pomoći u rješavanju najvećeg osobnog problema koji imate?', 55%

²³ Kćeri češće kontaktiraju s ostarjelim roditeljima nego sinovi. I češće razgovaraju s majkama nego očevima (Perlmutter and Hall, 1992.: 373). Međutim, Bezinović i Petak (2001.: 211, 229-230) u istraživanju provedenom 1998. na adolescentima u Hrvatskoj utvrdili su statistički značajne razlike u varijetetima društvenosti i obiteljskim odnosima a time i roditeljskoj potpori muškoj i ženskoj djeci između ispitanika u selu i gradu, na kvarnerskim otocima, u priobalnim gradovima i Gorskom kotaru i s obzirom na spol. Te su razlike tako velike (posebice zato što majke na otocima pružaju najnižu razinu emocionalne topline i podrške kćerima!) da je zadovoljstvo mladih otočanka životom bitno niže i one izrazito češće doživljavaju stanja egzistencijalne praznine (besmislenosti života), uza što se vezuju i suicidalne pomisli.

²⁴ Roditelji udovci/udovice su obično u bliskijem kontaktu s djecom nego oženjeni roditelji. Neožnjena/neudata djeca posjećuju roditelje češće nego ona u braku.

ispitanika na sva tri otoka odgovara »djeca«. Djeca su još najčvršća podrška ostarjelim roditeljima na otocima. Udaljenost mjesta stanovanja roditelja i djece objektivna je prepreka što određuje brojnost kontakata. To je osobito naglašeno na otocima, s obzirom na kvalitetu i učestalost brodskih veza otoka s kopnom, gdje uglavnom žive mladi članovi obitelji. Prema nekim istraživanjima (Perlmutter and Hall, 1992.: 375) stari roditelji dijete koje živi u njihovu susjedstvu susreću gotovo svaki dan. Oni koji žive na udaljenosti pola sata vožnje posjećuju roditelje često, barem jednom tjedno. Oni, pak, koji žive dalje od 750 km posjećuju se najmanje jednom godišnje. Tri četvrtine ispitanika (74,7%) na zadarskim otocima, koji imaju djecu, a ne žive s njima, djeca posjećuju ovisno o udaljenosti mjesta u kojem žive od njihova otoka: redovito svaki vikend (24), jednom mjesečno (35), jednom godišnje (25).

Generacijska podrška u starosti dio je kontinuiteta odnosa među naraštajima tijekom životnog ciklusa. Primjerice, u kulturama u kojima najstarije dijete, obično sin, nasljeđuje kuću ili imanje, u obvezi je skrbiti o ostarjelim roditeljima. Na otocima pitanje nasljeđivanja nije toliko važno jer su generacije djece napuštale otok u potrazi za poslom na kopnu, zemlju se zapuštalo, posjed se prema zakonu dijelilo na više djece, a najčešće se očekivalo da o roditeljima skrbi kći koja nije zasnovala vlastitu obitelj. Tijekom istraživanja zatekli smo više starih žena koje nikad nisu bile u braku i koje su izjavile da obitelj nisu stvorile zbog brige o ostarjelim roditeljima, a danas, u starosti, žive najčešće sa sestrom udovicom ili nećacima.

5. Zaključna razmatranja

U ovom radu analizirali smo životna iskustva, preferencije, želje, očekivanja i probleme s kojima se suočavaju mladi i stari stanovnici triju zadarskih otoka. Koje su prepoznane prednosti i nedostaci otočnog življenja?

Glavna je prednost otočnog života *mir i ljepota otoka*. Budući da u postmodernome vrednovanju egzistencijalnih prednosti osobitu važnost ima kvaliteta života, odgovore ispitanika mogu se držati izrazom ekološke osviještenosti i prepoznavanjem velikih mogućnosti za pretvaranje otoka u suvremene oaze odmora i opuštanja, a time i značajne gospodarske resurse i izvore egzistencije otočnih obitelji.

Najveći je problem otočnih lokaliteta odlazak pripadnika najvitalnijih dobnih skupina, što neke otoke sve više pretvara u »domove staraca«. Najteži je u otočnom mikrosocijalnom ambijentu za mlade ispitanike *odlazak s otoka* njihovih vršnjaka i generacijski bliskih osoba. Njihov odlazak stvara pesimistično sociopsihološko ozračje, smanjuje mogućnost komunikacije i socijalne interakcije mladih otočana i aktivira potisne čimbenike i u populacije koja je namjeravala ostati na otoku. Na djelu je sindrom samoispunjavajućeg proročanstva (odlazak kao poticaj novim odlascima), a nekim otocima čak prijeti gubitak naseljenosti. Iako otočanima nedostaje objekata poput kino-dvorane, disko-kluba, nogometnog igrališta, upitno

je tko će, u depopulacijskim otočnim mikrozajednicama, sudjelovati u aktivnostima tipičnim za takve objekte (filmske predstave, ples, sportske igre)? S obzirom da u mladim dobnim skupinama utjecaj vršnjaka ima priličnu važnost, odlazak dijela mladih otočana proizvodi i neke učinke lančane migracije, tj. novih i novih odlazaka. Problem odlaska mladih s otoka više navode učenice, a slično je i s nedostatkom kulturnih i zabavnih događanja. Otoci su bučni i krcati događajima ljeti, dok je u ostalom dijelu godine *kulturno-zabavni život* sveden na nekoliko gostionica i konoba, što je osobito nedostavno za mladu žensku otočnu populaciju.

Od nedostataka otočnog življenja ispitanici su istakli *odvojenost od kopna*. Otoci su, čak ako su relativno dobro povezani s kopnom (Ugljan, npr.), ipak izolirana mjesta, što u konačnici pridonosi depresivnom sociopsihološkom ozračju i perifernom sindromu u razmišljanjima otočana. Većina starijih ispitanika, neovisno o broju članova kućanstva, naglašava osjećaj osamljenosti. Ipak, toga su znatno svjesniji ispitanici koji žive sami, nego oni koji žive s bračnim partnerom ili u višečlanom kućanstvu s djecom. Svaki peti ispitanik ističe *osamljenost* kao svoj najveći osobni problem u životu.

Život u prirodi i od prirode glavno je obilježje života na otoku, i to kao temeljnu prednost otočkog života ističu svi ispitanici. Provodeći znatan dio vremena u aktivnostima izvan kuće, stariji otočani nalaze smisao života u osjećaju samostalnosti i korisnosti. Otočani na osebujan način provode slobodno vrijeme, jer se u nj upleću primarne potrebe, pa aktivnosti kojima se bave stariji otočani često shvaćaju i izvorom dopunskog prihoda. Tako rad u vrtu ili ribolov jesu način provođenja slobodnog vremena, ali donose i neposrednu korist. Način provođenja slobodnog vremena starijih stanovnika ne razlikuje se od otoka do otoka, ali je različit u žena i muškaraca. Žene se u većoj mjeri bave aktivnostima koje ne zahtijevaju više sudionika, i koje se odvijaju u njihovoj kući. Muškarci češće izlaze »u društvo«.

Stariji otočani koji žive sami često idealiziraju neke obrasce socijalne interakcije iz svoje mladosti i skrbi o starijima. Unatoč teškoćama s kojima se sučeljavaju, oni nastoje očuvati vlastiti identitet i u visokoj životnoj dobi, što govori u prilog tezi kako pojedinac temeljna ljudska obilježja (ono po čemu je čovjek specifičan u prirodnom svijetu) želi očuvati i razvijati dokle god egzistira, neovisno o složenosti prilika i teškoćama. U još prisutnom patrijarhalnom ozračju prevladavaju stavovi kako je prepuštanje brige o ostarjelim roditeljima ustanovi sramota za djecu, ali su ispitanici svjesni suvremenog ritma života, udaljenosti djece i nemogućnosti da stvari ostanu iste kao u doba njihove mladosti, kada su oni skrbili o starijim članovima obitelji.

Revitalizacija hrvatskih otoka nameće se kao najvažnija zadaća hrvatskih tijela vlasti (od državnih, regionalnih do općinskih/gradskih), ali i otočnog stanovništva. Jedino zajednički angažman različitih aktera i otočana svih dobnih skupina može pridonijeti oživljavanju hrvatskih otoka i izvući ih iz, uglavnom, perifernog položaja u društvu.

Literatura

1. Babić, Dragutin; Lajić, Ivan (2001.): Dilema mladih otočana: ostanak ili odlazak s otoka – primjer šibenskih otoka. – *Sociologija sela*, 39 (2001), 1/4 (151/154): 31-82.
2. Bezinović, Petar; Petak, Antun (2001.): Društvenost, roditeljstvo i prilagodba adolescencata na sjevernojadranskim odnosima. – *Sociologija sela*, 39 (2001), 1/4 (151/154): 211-237.
3. Binstock, Robert H.; George, Linda (2001.): *Handbook of Aging and the Social Sciences*. – San Diego: Academic Press.
4. Cifrić, Ivan (2002.): Dubinski ekološki pokret: ekozofija T. Naessa. – *Socijalna ekologija*, Zagreb, 11 (2002) 1-2: 29-55.
5. Defilippis, Josip (1994.): Obiteljska gospodarstva dalmatinskih otoka. – *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta*, Split, 4 (1994) 11: 337-354.
6. Friganović, Mladen A. (2001.): O demografskoj problematici hrvatskih otoka na Jadranu. – *Sociologija sela*, Zagreb, 39 (2001) 1/4, (151/154): 37-59.
7. Ilišin, Vlasta (1999.): Mladi na margini društva i politike. – Zagreb: Alinea, 267 str.
8. Ilišin, Vlasta (2002.): Interesi i slobodno vrijeme mladih. – U: Vlasta Ilišin i Furio Radin (ur.): *Mladi uoči trećeg milenija*. – Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu; Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, str. 269-301.
9. Katunarić, Vjeran (1992.): O modelu etničke kompetitivnosti u slučaju Hrvatske. – *Revija za sociologiju*, Zagreb, 23 (1992) 1-2: 117-124.
10. Lajić, Ivan (1992.): Stanovništvo dalmatinskih otoka: povijesne i suvremene značajke depopulacije. – Zagreb: Consilium; Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, 329 str.
11. Lajić, Ivan; Podgorelec, Sonja; Babić, Dragutin (2001.): Otoci – ostati ili otići?: studija o dnevnoj cirkulaciji sa šibenskih otoka. – Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 206 str.
12. Lajić, Ivan; Mišetić, Roko (2003.): Aktualno stanje i suvremeni demografski procesi na jadranskim otocima. – Zagreb: Ministarstvo za javne radove, obnovu i graditeljstvo.
13. Lay, Vladimir (1998.): Teorijske, društvene i političke neprilike s periferijom. – U: Ivan Rogić i Maja Štambuk (ur.): *Duge sjene periferije: prinos revitalizaciji hrvatskoga ruba*. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 13-40.
14. Perlmutter, Marion; Hall, Elizabeth (1992.): *Adult Development and Aging*. – New York: John Wiley & Sons, Inc.
15. Petak, Antun (2001.): Tema četverbroja »Kako živi narod na hrvatskim otocima?«. – *Sociologija sela*, 39 (2001), 1/4 (151/154): 5-14.
16. Phillipson, Chris (1998.): *Reconstructing Old Age*. – London: Sage Publications.
17. Podgorelec, Sonja (1998.): Utjecaj migracija na starenje stanovništva dalmatinskih otoka. – U: Ivan Lajić (ur.): *Migracije u Hrvatskoj – regionalni pristup*. – Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, str. 137-169.
18. Šimunović, Ivo (1994.): Otoci u svjetlu socio-ekonomskih kretanja. – *Društvena istraživanja*. Zagreb, 3 (1994) 12/13: 451-465.
19. Walker, Alan; Maltby, Linda (1997.): *Aging Europe*. – Buckingham: Open University Press.
20. Wertheimer-Baletić, Alica (1999.): Stanovništvo i razvoj. – Zagreb: Mate, 1997, 653 str.
21. Županov, Josip (2001.): Industrijalizirajuća i dezindustrijalizirajuća elita u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. st. – U: Drago Čengić i Ivan Rogić (ur.): *Upravljačke elite i modernizacija*. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 13-36.

Dragutin Babić
Ivan Lajić
Sonja Podgorelec
Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb, Croatia

Island challenges: life on periphery, leaving or revitalisation of island micro social atmosphere

Summary

In this article the authors analyse the life of islanders on three islands of Zadar: Iž, Ugljan and Dugi otok. The life on these islands has mainly the characteristics of people's existence in periphery areas. This refers specially to Iž and Dugi otok, while the life of islanders on Ugljan is more dynamic and less burdened by periphery syndrome. Difficulties of living on the island, problem of connections with the land, isolation, aging of island population and other unfavourable factors have influence on island depopulation and leaving of young people to non-island destinations. In many island environments leaving of islanders has got proportions of a real island exodus and the consequences of these processes in the long run lead toward the extinction of the island micro social system. The empirical study on three islands of Zadar was carried out in October 2001. It comprised young islanders, pupils of elementary and secondary schools as well as older islanders, at the age of 60 and more. All together, 107 pupils and 151 respondents of older age were surveyed on three islands. The data were processed on a personal computer and statistical significance of differences was tested by χ^2 -test. In the analysis of questionnaire survey the following independent variables were used: island, age, marital status, single or multi-member household, education, occupation and children on the island or in emigration. The obtained research results in regard to young islanders show that young people recognize main advantages of island life mostly as ecological ones. This can be a generator of island development on new foundations in the next period. Thereby the accent could be put on post-modern values such as preserved nature, peace, silence, quality of life and the like. Leaving of young population is revealed as the main disadvantage that generates depressive and hard socio-psychological atmosphere in island environments. The most difficult problems of older islanders are loneliness, torn (broken) networks of primary social relations (in the first place family ones) and fear of social isolation. Therefore the question arises: how to revitalise island local communities and stop island depopulation. The role of the state in this possible/desirable process is unavoidable and by all means the most significant. Island local communities alone, as well as the counties to which they belong, do not have sufficient resources to revive island life and make it more dynamic.

Key words: islands, young islanders, older islanders, periphery, island revitalisation.

Received on: 12th March 2004

Accepted on: 1st October 2004

Dragutin Babić
Ivan Lajić
Sonja Podgorelec

Institut pour les Migrations et les Nationalités, Zagreb, Croatie

Faire face aux défis dans les îles: la vie à la périphérie, partir ou revitaliser le milieu, l'atmosphère micro-sociale dans les îles

Résumé

Dans cette étude, les auteurs analysent la vie des insulaires dans trois îles de la région de Zadar: Iž, Ugljan et Dugi otok. La vie sur les îles de la région de Zadar ayant fait l'objet de recherches présente les caractéristiques générales de l'existence des gens qui vivent sur des espaces périphériques. Ceci se rapporte particulièrement aux îles d'Iž et de Dugi otok, tandis que la vie des insulaires de l'île d'Ugljan est plus dynamique et moins marquée par le syndrome de la périphérie. Les difficultés de la vie sur les îles, les problèmes des liaisons avec la terre ferme, l'isolement, le vieillissement de la population insulaire et d'autres facteurs défavorables influent sur la dépopulation des îles et le départ de la population jeune vers des destinations en dehors des îles. Dans beaucoup de milieux insulaires, le départ des îliens a pris des proportions de véritable exode des îles, et les conséquences de ces processus mènent, à long terme, à l'extinction du système micro-social insulaire. Des recherches empiriques ont été réalisées en octobre 2001 sur trois îles de la région de Zadar. Dans ces recherches sont englobés des jeunes écoliers insulaires des écoles primaires et secondaires et des insulaires plus âgés, de 60 ans et plus. Au total, 107 écoliers et 151 personnes âgées ont été interrogés sur ces trois îles. Les données ont été traitées sur ordinateur personnel, et là où cela était statistiquement justifié, le caractère des différences a été testé statistiquement au moyen du test- χ^2 . Dans l'analyse des résultats des recherches synoptiques, les variables indépendantes étaient: île, âge, statut matrimonial, ménage d'une personne, ou de plusieurs membres du ménage, éducation, profession et enfants qui vivent sur l'île ou en émigration. Les résultats des recherches sur les jeunes insulaires indiquent qu'ils connaissent les principaux avantages de la vie sur l'île, principalement du point de vue écologique, ce qui peut être, dans une période à venir, générateur de développement des îles sur de nouvelles bases. L'accent pourrait être mis sur les valeurs post-modernes: nature préservée, paix, silence, qualité de la vie et semblables. Le plus grand inconvénient est justement le départ des jeunes des îles, ce qui génère une atmosphère socio-psychique dépressive et pénible dans les localités insulaires. Les problèmes les plus difficiles pour les insulaires âgés sont la solitude, la rupture du réseau des relations sociales primaires (en premier lieu familiales) et la crainte de l'isolement social. Une question se pose donc: comment revitaliser les communautés locales insulaires et stopper la dépopulation des îles. Le rôle de l'Etat en ceci consiste en ce processus possible/souhaitable, incontournable et certes le plus important. A elles seules les communautés insulaires locales ni les comitats dont elles font partie n'ont pas suffisamment de ressources pour rétablir la vie sur les îles et lui redonner du dynamisme.

Mots-clés: îles, jeunes insulaires, insulaires plus âgés, périphérie, insularité, revitalisation des îles.

Reçu: 12 mars 2004

Accepté: 1er octobre 2004